

Den første ghetto

Noter

En bog bliver til i samtale med andre. Jeg vil derfor takke både kollegaer, studerende, venner og familie for deres interesse i emnet, og for igennem mine seneste års arbejde med ghettoen og Danmarks indvandringshistorie at have stillet mig de helt rigtige spørgsmål. Tak til bibliotekarer på Det Kongelige Bibliotek og ansatte ved Rigsarkivet for deres hjælp med at fremskaffe materiale (der ofte vejede en hel del). Tak til Salli Besiakov, Morten Thing og Brian Traantoft Rasmussen for samtaler om jødisk liv i starten af det 20. århundrede, ghettoen og Bulotti. Tak til Sabah Qarashnane for at tage imod mig og mine studerende i Tingbjerg. Tak til Marianne Qvortrup Fibiger for information om tamilske hinduer i Danmark. Tak til redaktionen på Aarhus Universitetsforlag for et intenst samarbejde, her særligt Thomas Oldrup, Søren Mogensen Larsen, Brian Traantoft Rasmussen, Ditte Blunk Schulz og Benedikte Birkkjær. En særlig tak skal lyde til min aller-kæreste Christoffer, som har lagt øre til bogskriveriets op- og nedture, og som har været en vigtig støtte hele vejen.

Indholdsfortegnelsen: Der er ved en fejl angivet overskriften "De uønskede". Der skulle stå "De ønskede"

s. 2: *Politiken*, 1908.

s. 2: *Social-Demokraten*, 1908.

s. 3: Bulotti var også kendt under yderligere to navne: Wladimir Constantionvitsch Dawidoff og Alexander Ivanowitch Walkow. Pressen kaldte ham også for 'Balotti'.

s. 3: *Ekstraretssag vedr. Bulotti m fl.*, 1908.

s. 3: De andre medlemmer i banden hed Wladislaw Szadkowski (1885-?), Josef Lobecki (1887-?) og Alexander Ivanowitch Wolkow (1882-).

s. 5: *Ekstraretssag vedr. Bulotti m.fl*, 1908.

s. 6: *Aarhus Stiftstidende*, 1908.

s. 7: Her stavet 'kattsjula'. Morten Thing angiver i sin bog om de russiske jøder i København, at ordets rigtige form må have været katshula, og at der dermed mentes lammeskindshue. Se Thing 2008a, s.77.

s. 7: "Bayard", 1911.

s. 7: Trap, 1912, s. 344.

s. 9: "Nisl", 1912.

s. 10: Avisen var på daværende tidspunkt kendt under det mindre mundrette navn: *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissements-Tidende*.

s. 11: *Ekstraretssag vedr. Bulotti mf.*, 1908.

s. 12: Thing, 1908(b), s. 9, 14.

s. 12: Det fremgår fejlagtigt af teksten, at Claus Rasch indsendte sit forslag i 1691. Forslaget blev indsendt i 1692. Se fx Freiesleben 2016, s. 111.

s. 12: På dette tidspunkt boede der faktisk ikke mange jøder i København. En mandtalsliste fra 1682 nævner, at 11 jøder opholdt sig i København (Snarens, Vester, Nørre og Købmager kvarter). I 1701 var antallet af jøder i samme kvarterer 16 (Falk, 2016, s.88).

s. 12: Carøe, 1919a; Falk, 2021, s. 86, Lausten, 1994.

s. 13: Carøe, 1919b.

s. 13: Citeret i Schwartz, 2019, s. 28. Min oversættelse fra engelsk.

s. 14: Schwartz, 2019, s. 10ff.

s. 14: Schwartz, 2019, s. 17. For en fin beskrivelse af ghettoen i Frankfurt am Main, skrevet på dansk, se Harbsmeier, 2016.

s. 15: *Social-Demokraten*, 1909; Frosell, 1987, s. 48.

s. 15: "Akela", 1917.

s. 15: Allen, 1945.

s. 16: *SF-Dagbladet minavis*, 1971.

s. 16: *BT*, 1970.

s. 16: "EM", 1970.

s. 16: Rosenberg, 1983.

s. 17: Udvalget vedrørende indvandreernes bosætningsmønster (1986), s. 5-6.

s. 17: Udvalget vedrørende indvandreernes bosætningsmønster (1986), s. 4.

s. 17: Udvalget vedrørende indvandreernes bosætningsmønster (1986), s. 8, 25.

s. 17: Udvalget vedrørende indvandreernes bosætningsmønster (1986), s. 75-76.

s. 18: Vestergaard, 2004, s. 274.

s. 18: Vesselbo, 1990, s. 4.

s. 18: Se fx Schierup, 1993, s. 43 ff.

s. 19: DR, 2012.

s. 19: *Berlingske Tidende*, 1976.

s. 19: Jønsson, 2013, s. 191.

s. 19: Socialdemokraterne, 1988, s. 17.

s. 19: Regeringen bestod på dette tidspunkt af Socialdemokratiet, Radikale Venstre og Centrum-Demokraterne.

s. 19: Indenrigsministeren mf. (1994), s. 42.

s. 20: Citeret i Nielsen, 1994.

s. 21: Kleis, Bendsen og Morgen 2020.

s. 21: "K", 1957.

s. 21: Kleis, Bendsen og Morgen 2020, s. 81.

s. 22: Frederiksen, 2020.

s. 22: Det Kriminalpræventive Råd og Epinion, 2021.

s. 23: Københavns Kommune, 2021b, s. 41-42.

s. 23: Christensen et al., 2019.

s. 24: Følner og Christensen, 2020, s. 51.

s. 24: Sinclair, 2012.

s. 24.: Fra 1. december 2021 er navnet ghettoliste blevet ændret til "liste over parallelsamfund". Dette skete på baggrund af en aftale mellem regeringen (Socialdemokratiet), Venstre, Dansk Folkeparti, Socialistisk Folkeparti, Konservative og Liberal Alliance, indgået d. 15. juni 2021.

s. 25: Boligsocialtnet.dk, 2017.

s. 25: Det Kriminalpræventive Råd og Epinion, 2021, s. 53-54. En anden undersøgelse med fokus på risikoadfærd (blandt særligt unge) i Tingbjerg er Balvig, Holmberg og Soei, 2017. Denne pilotundersøgelse fremhæver, at også der er forskel mellem forventninger til de unges risikoadfærd og deres faktiske adfærd.

s. 25: Regeringen, 2018.

s. 25: På ghettolisten figurerer Tingbjerg sammen med det nærliggende Upperslevhuse.

s. 25: Transport- og Boligministeriet, 2020.

s. 25: Lovforslag nr. 38, *Forslag til lov om ændring af lov om almene boliger m.v., lov om leje af almene boliger og lov om leje af almene boliger og lov om leje*. Lovforslaget blev vedtaget i Folketinget ved 3. behandling d. 22. november 2018. Se også Frandsen og Hansen, 2020.

s. 26: Københavns Kommune, 2021a.

s. 26: Et overblik kan skabes via tingbjergforum.dk.

s. 30: Der er ved en fejl angivet overskriften "De uønskede". Der skulle stå "De ønskede"

s. 30: Forskningen i Helsingørs indvandrerbefolkning er blevet udført af arkæologen Jette Linaa og hendes kolleger i forbindelse med forskningsprojektet "Urban Diaspora – Migration and Materiality in the Early Modern Period". Se Linaa, 2021.

s. 30: Linaa, 2019, s. 293.

s. 31: Fremmedartiklerne kan læses her:

<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/fremmedartiklerne-af-20-september-1569/> (besøgt 27. juli 2021).

s. 32: Linaa, 2019, s. 297.

s. 32: Sørensen, 2021, s. 23.

s. 32: I 1552 flyttede en lille gruppe på 11 mænd af disse indvandrere til Bøtø på Falster, en landsby, som de fik livbrev på, altså ret til på livstid. Formålet var, at gruppen kunne forsyne hoffet med grøntsager, når det var på Falster. Dirchsen, 1982, s. 26.

s. 33: Olden-Jørgensen, 2021, s. 70.

s. 33: Jensen, 1971, s. 66, Nørregaard, 1988.

s. 33: Dirchsen, 1982, s. 25.

s. 33: Olden-Jørgensen, 2021, s. 73-78.

s. 34: Olden-Jørgensen, 2021, s. 71.

s. 35: Citeret i Olden-Jørgensen, 2021, s. 72.

s. 35: Nicholaisen, 1917, s. 25-26.

s. 35: Dette nævnes bl.a. af forfatteren P.A. Heiberg (1758-1841) i hans satiretidsskrift *Rigsdaler-Sedlens Hændelser* (Heiberg, 1884, s. 111). Se også Dirchsen, 1982, s. 105.

s. 35: Bevægelsen kan spores tilbage til 1457.

s. 36: Schröder, 1903, s. 24.

s. 37: Øster, 1968.

s. 38: Parby, 2015, s. 50ff.

s. 39: Riber et al., 1971, s. 25.

s. 40: Riber, 1971, s. 29ff. Sørensen, 2021, s. 2324.

s. 40: Christiansen, 2021, s. 153.

s. 40: Dirchsen, 1982, s. 36-39.

s. 42: <https://www.visitaarhus.dk/aarhus/planlaeg/bazar-vest-gdk603697> (besøg den 25. november 2021).

s. 42: Se fx Wacquant, 2013.

s. 43: Just og Strand, 2012, s. 14-15.

s. 43: Boyhus, 2012, s. 89.

s. 44: Se <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/fortegnelse-over-forbrug-af-foede-og-drikkevarer-ved-et-fornemt-bryllup-ca-1550/> (besøgt d. 25. november 2021).

s. 44: Boyhus, 2012, s. 73.

s. 44: Boyhus, 2012, s. 74.

s. 44: Boyhus, 2012, s. 76.

s. 44: Parby, 2015, s. 173ff.

s. 44: Parby, 2015, s. 178-207.

s. 45: Kierkegaard, 1849.

s. 45: Rasmussen og Schmidt, 2021, s. 53, n. 32.

s. 45: Schmidt, 2015, s. 169-170.

s. 46: Rasmussen og Schmidt, 2021, s. 63.

s. 46: *Nationaltidende*, 1949. Se også Thunø, 1997, s. 110.

s. 46: *København*, 1949.

s. 47: Johansen, 1969.

s. 47: Thunø, 1997, s. 183ff.

s. 48: Thunø, 1997, s. 173.

s. 48: Baseret på en søgning på krak.dk.

s. 49: Se også Andreassen og Henningsen, 2011.

s. 49: Tivoli, 1902a, s. 4.

s. 49: Tivoli, 1902b, s. 3.

s. 52: *Politiken*, 1902.

s. 54: *Landsudstillingen i Aarhus, 1909*, s. 8. Se også https://aarhuswiki.dk/wiki/Abessinierlejren_p%C3%A5_Landsudstillingen (besøgt d. 25. november 2021)

s. 54: *Landsudstillingen i Aarhus, 1909*, s. 3.

s. 54: *Nordjyllands Social-Demokrat*, 1909.

s. 56: Schmidt, under udgivelse.

s. 56: Rasmussen og Schmidt, 2021.

s. 56: Schmidt, 2021, s. 40.

s. 56: *Social-Demokraten*, 1897.

s. 58: Vestergaard og Simsek, 2006.

s. 60: Frosell, 1987, s. 6-7.

s. 60: Dette baseret på mandtalslister over ikke-lutheranere fra 1682. Se Falk, 2016, s. 87.

s. 60: Endnu en synagoge, beliggende i Ole Suhrsgade, er virksom i København. I begyndelsen af 1900-tallet var der intern strid i Mosaisk Trossamfund, og en ny menighed, Machsike Hadas, blev etableret, i første omgang i Nørregade. Efter at have ligget forskellige steder, flyttede synagogen til sin nuværende adresse i Ole Suhrs Gade i 1934, som ses på fotoet i bogen s. 59. Frosell, 1987, s. 52-57.

s. 61: Felding, 1996, s. 36.

s. 61: Felding, 1996, s. 32.

s. 61: Hermansen, 2005, s. 288.

s. 61: Se også Blüdnikow, 2019, s. 2021.

s. 61: At 73 % af de kirker, som står den dag i dag, blev bygget inden reformationen, fremgår af <https://kirkearkitektur.dk/tal-metode.html> (besøgt d. 25. november 2021)

s. 62: De kan dog eventuelt være faldet ind under romerskkatolske, græskkatolske og forskellige kirkesamfund. Af disse var der hhv. i Danmark ved folketællingen 1880 2.985, 15 og 231 personer (Det Statistiske Bureau, 1883, CVI).

s. 63: Nationalmuseet, 1983, s. 308.

s. 63: Nationalmuseet, 1983, s. 318ff.

s. 63: Nationalmuseet, 1983, s. 308.

s. 63: Citeret i Nationalmuseet, 1983, s. 307-308.

s. 64: Nationalmuseet, 1983, s.362.

s. 64: Madsen, 2012.

s. 64: Se bl.a. *Ritzau*, 2009; Skyum og Seidelin, 2019; Birk, 2020.

s. 65: Kühle, 2021, s. 55.

s. 65: Lov nr. 81 (2021) *Lov om forbud mod modtagelse af donationer fra visse fysiske og juridiske personer*.

s. 66: Se fx svar fra Udlændinge- og Integrationsminister Mattias Tesfaye (S) til Pernille Vermund (NB), 2020.

s. 66: Se fx Københavns Kommune, 2011.

s. 66: Jacobsen, Daverkosen og Larsen, 2019, s. 69-70.

s. 66: Kühle og Larsen, 2017, s. 6.

s. 67: Kühle og Larsen, 2017, s. 10.

s. 67: En beskrivelse af forløbet findes i Simonsen 1990, s. 80ff. Vigtige dele af historien om etableringen af moskéer i Danmark beskrives i samme værk samt i Kühle og Larsen, 2017; Jensen, 1994.

s. 67: I sin gennemgang af sagen skriver Jørgen Bæk Simonsen, at henvendelsen fra ambassadørerne desværre forsvundet fra Kirkeministeriets arkiv. Se Simonsen, 1990, s. 187, fn. 1.

s. 67: Simonsen, 1990, s. 187, fn. 8.

s. 67: Den Muslimske Verdensliga (MVL) har hovedsæde i Mekka i Saudi-Arabien. Organisationen blev etableret i 1962 og finansieres af den saudiske stat. På MVL's hjemmeside præsenteres dens formål som at oplyse om islam, mindske konflikter blandt muslimer og udøve humanitær hjælp. MVL's danske afdeling har siden 1983 haft til huse på Vodroffsvej på Frederiksberg.

s. 68: Kühle og Larsen, 2017, s. 27. Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse har adresse i Glostrup.

s. 68: Kühle og Larsen, 2017, s. 31.

s. 69: Se Schmidt, 2021.

s. 71: *Social-Demokraten*, 1895.

s. 71: Jacobsen, 2016, s. 193.

s. 71: Jacobsen, 2016, s. 202.

s. 71: Jacobsen, 2016, s. 200.

s. 71: Se fx Nielsen, 2015, s. 9.

s. 72: Processionen markerer at tre unge hyrder i 1917 havde et syn af Jomfru Maria i byen Fatima i Portugal i 1917.

s. 72: Den Katolske Kirke i Danmark, 2019.

s. 72: Fibiger, 2017, s. 141.

s. 72: Baseret på korrespondance med Marianne Qvortrup Fibiger, 20.-23. juli 2020.
Balasubramaniam, 2000.

s. 74: Rasmussen, 2018.

s. 76: Goldschmidt, 1864, s. 131.

s. 77: Goldschmidt, 1864, s. 151, 154-55; Gurley, 2016, s. 24, Schwarz, 2021, s. 49.

s. 77: Goldschmidt, 2017 [1845], s. 189.

s. 79: Brandes, 1870, s. 398. Schou, 2019, s. 41.

s. 79: Bredstorff, 1974, s. 27.

s. 80: Herefter bruges betegnelsen Tyskland, da både Goldschmidt, Grundtvig og flere andre anvendte forfattere bruger denne.

s. 80: Goldschmidt, 1848, s. 232.

s. 81: Korsgaard, 2018, s. 148ff.

s. 81: Goldschmidt, 1848, s. 224-225.

s. 82: Grundtvig, 1849, s. 689.

s. 82: Grundtvig, 1849, s. 690.

s. 82: Bredsdorff, 1974, s. 29.

s. 82: Schwartz, 2021, s. 49.

s. 83: Rashid, 1996.

s. 85: TV 3, 1997.

s. 85: Khader, 1996. I teksten fremgår det fejlagtigt, at bogen udkom i 1997.

s. 85: Stensgaard, 1997.

s. 85: Marcher, 1996.

s. 86: Khader og Alev, 2001.

s. 86: Schmidt, 2007, s. 53.

s. 88: Kassebeer, 2013.

s. 88: Hassan, 2013, s. 104.

s. 89: Louisiana Channel, 2014.

s. 89: Omar, 2013.

s. 90: For et omfattende studie af danske "brune" rappere, se Ringsager, 2015.

s. 90: Omar, 2014.

s. 91: Borup & Sufi, 2014, s. 5. Se også Ringsager, 2015, s. 140-141.

s. 91: Kristiansen, 2014.

s. 92: Ringsager, 2015, s. 106.

s. 92: Carlsen, uden dato.

s. 92: Munk-Petersen, 2019.

s. 93: Sørensen, 2019.

s. 94: Simonsen, 2016.

s. 94: Se fx Stehle, 2012; Nashashibi, 2007.

s. 98: Opgørelserne for København, Frederiksberg og Aarhus findes i Danmarks Statistik, 1911, s. 44 og Danmarks Statistik, 2020, s. 20-21.

s. 98: Baseret på tabel genereret via Danmarks Statistiks statistikbank. Folketal den 1. i kvartalet efter område, tid, oprindelsesland og herkomst. Andet kvartal 2021dst.dk.

s. 98: Facebooksiden hedder "Fortæl de første tyrkiske gæstearbejderes historie!" og var endnu virksom, da denne bog blev skrevet. Se <https://www.facebook.com/fort%C3%A6l-de-f%C3%B8rste-tyrkiske-g%C3%A6stearbejderes-historie-120438097975735/> (besøgt 26. juli 2020).

s. 99: Sekwati, uden dato. Den Gamle By i Aarhus er ikke det eneste museum i Danmark, som har givet indvandring en permanent plads som en del af danmarkshistorien. I 2010 lavede Københavns Museum udstillingen "At blive københavner", som netop fokuserede på indvandring til hovedstaden. Siden da er Københavns Museum flyttet i nye lokaler, og indvandring er blevet en del af museets permanente udstilling. Indvandringen spiller også en rolle på Dansk-Jødisk Museum, ikke mindst på baggrund af den indvandring af jøder fra Østeuropa, som også har spillet en stor rolle i denne bog. Endelig fik Danmark i 2012 et egentligt Indvandrer-museum. Museet ligger i Farum, og fortæller de sidste 500 års indvandringshistorie i Danmark.